

Mokinių žodyno plėtimas ir raštingumo ugdymas

Zita Nauckūnaitė, NŠA, LKI

2019 m. lapkričio 28 d., gruodžio 3, 5 d.

Tyrimai rodo...

Iš *Fawcett G. Vocabulary in Action: Lessons From Great Literacy Teachers, 2012*

- Vaikai ateina į mokyklą mokėdami 3.000–6.000 žodžių.
- Pradinėse klasėse kiekvienas metais išmoksta 2.000–3.000 naujų žodžių (15–18 žodžių per dieną).
- 5-oje klasėje mokiniai suskaičiuoja ~10.000 nežinomų žodžių, kai skaito vieni.
- Reikia 8–15 pakartojimų, kad žodis būtų išmoktas (taptų savas).
- Daugelis mokinių pradeda mokyklą su žodyno deficitu.

Žodyno mokymas/is –

- **Plėtimas** – naujų žodžių mokymasis (daiktų ir reiškinių „įvardijimas“).
- **Tikslinimas** – žodžių mokymasis vartoti tinkama reikšme +
taisyklingai (tarti ir rašyti).
- **Gryninimas** – nevartotinių (nevert.) žodžių keitimas tinkamais.

Žodžių mokymo/ si principai

1. Mokoma/si netiesiogiai (numanoma iš konteksto) ir tiesiogiai.
2. Žodžių ir frazių tiesioginis mokymas/is – sudėtinė raštingumo ugdymo dalis.
3. Mokymas/is paremtas pavyzdžiais.
4. Mokoma/si iš prasminio konteksto (pvz., skaitomo literatūros kūrinio).
5. Pritaikoma autentiškame (žodžio) kontekste.
6. Žodžiai mokiniams t.b. naudingi, t.y. vartojami skaitant, rašant, bendraujant.
7. Mokoma/si sistemingai ir planingai (reikšmė, tarimas, daryba, rašyba, vartojimas).

Kai žodžių mokomasi *netiesiogiai*

1 lygis – „Aš niekada nemačiau / negirdėjau tokio žodžio.“

2 lygis – „Girdėjau tokį žodį, bet nežinau, ką jis reiškia.“

3 lygis – „Atpažįstu jį kontekste – šis žodis yra susijęs su...“

4 lygis – „Taip, aš žinau šitą žodį.“

5 lygis – ... (tikslinti?.. gryninti?..)

Garsinis skaitymas – *netiesioginis* kelias

Kiekvieną pamoką perskaityti **vieną poezijos eilutę!**

Ant lentos (po data...) parašyti **vieną poezijos eilutę!**

Esmė – ne suprasti, o lavinti pastangas skaityti.

Tegu nustebina vienas žodis, frazė, skambesys...

Eilėraštis – mums sužeisti skirta strėlė...

Dėl savo nuostabios chemijos skaitymas turi polinkį augti.

Emili Teixidor. Skaitymas ir gyvenimas. Vilnius, 2014

Poezijos eilutė *kitame* kontekste

**Šimtą vilkų turįs vilkas vėl grįš.
Atmink, Vilniau!**

Konstantinas Balmontas (1867–1942)

Pvz., pamoka, skirta Sausio 13-ajai

Arba skaitant B. Sruogos „Gedimino sapną“

Konstantinas Balmontas

Lietuvos vardai

Mindaugas, Gediminas, Algirdas,
Vytautas su Kęstučiu –

Melodingi vardai, tolumon
nuskambėję.

Jie ir tikrovė, ir padavimas kartu,

Laikas, legenda amžių rašte
sužibėjęs.

Matė pranašo sapną Gediminas šaunus,
Saulės pagonis. Buvo gėrybių ten pilna.
Pilį pastatė. Tikėjimas gerbė visus.

**Šimtą vilkų turįs vilkas vėl grįš.
Atmink, Vilniau!**

Išvertė A. Dulskis

Jonas Aistis

Lietuva

Atsikėlei graži ir džiaugsminga,
Nors paplūdus kraujuos, bet laisva.
Iš vergijų išėjus gyva,

Tujen eisi gyvenimo vingiais
Vis laisva, išdidi ir galinga
Amžiną amžina Lietuva!

Jonas Aistis
Lietuva

Atsikėlei **graži** ir **džiaugsminga**,
Nors paplūdus kraujuos, bet **laisva**.
Iš vergijų išėjus **gyva**,

Tujen eisi gyvenimo vingiais
Vis **laisva, išdidi** ir **galinga**
Amžinų **amžina** Lietuva!

Tinkamas kontekstas – pvz., Sausio 13-oji – laisvės gynėjų diena.
Gramatika –pvz., būdvardžio kartojimas. Veikla pamokoje – garsiai perskaityti posmus ir išrinkti – užsirašyti būdvardžius:

Graži ir džiaugsminga, laisva, išdidi ir galinga amžina Lietuva!

Tarimas

Ilgieji ir trumpieji balsiai

skiriasi ne pagal tarimo trukmę,
o pagal kalbos padargų įtempimą!

Trumpuosius balsius

ă, ě, ĭ, ŭ

tarkime neįtemptais kalbos padargais –
tarsi tingėdami, vos sumiksėdami...

Kitaip jie bus pusilgiai, o pusilgių balsių lietuvių
kalboje nėra!

Ilgieji balsiai

ā, ē, ě, ī, ō, ū

turi būti tariami stipriai
įtempus kalbos padargus.

NB! Lankeliu virš raidės žymime balsių trumpumą, brūkšneliu – ilgumą.

Trumpuosius balsius galime tęsti
(išdainuoti) kiek tinkami –
jie vis tiek bus trumpieji,
nes tariami neįtemptais kalbos padargais!

Ilguosius balsius galime pasakyti
trumpai – jie vis tiek bus ilgieji,
nes tariami įtemptais kalbos padargais!

Pabandykite ištarti (išdainuoti) taisyklingai:
Visiiiiii, kas gyvas, sukruuuto dūkti.

Stasys Santvaras

Lietuva

Daugumas dainių graudžiai gieda:
Tu maža, mažytė, gal mažiausia! –
O man tai svetima, skaudu ir gėda,
Nes mano sieloj tu didžiulė, didelė,
didžiausia! –

Mažytė būdama, tik žemės lopinėlis,
Ar tu pakeltum amžių kovas, žudymus,
vergiją,
Ar akyse negestų spindintis padangių mėlis?..
Nei nūdien, nei seniai,
Ak, niekuomet maži nebuvo kankiniai, –
Kaip feniksai jie pelenuos atgyja!..

Stasys Santvaras

Lietuva

Daugumas dainių graudžiai gieda:

Tu **maža, mažytė**, gal **mažiausia**! –

O man tai svetima, skaudu ir gėda,

Nes mano sieloj tu **didžiulė, didelė,**
didžiausia! –

Mažytė būdama, tik žemės lopinėlis,
Ar tu pakeltum amžių kovas, žudymus,
vergiją,

Ar akyse negestų spindintis padangių
mėlis?..

Nei nūdien, nei seniai,

Ak, niekuomet maži nebuvo kankiniai, –
Kaip feniksai jie pelenuos atgyja!..

Vincas Mykolaitis-Putinas

Lietuva

Vieniem – tu didvyrių palaiminta žemė,
Kitiem – tu nykštukų varginga tėvynė.
O man tu – kaip motina, laukianti kryžkelėj
Su meile, paguoda, globa ir nakvyne.

Žodžių

didelė** ir **maža

kontekstiniai sinonimai

Kalbos sistemoje – skirtingo plastiškumo formos:

- reomorfinė (garsinė toninė),
- amorfinė (jaustukai, ištiktukai),
- **granuliuota** (leksika),
- **kristalizuota**,
- **amfimorfinė** (lanksti, plastiška),
- **stereotipai**, klišės,
- amalgamos (nykstančios).

Pavyzdys

Žodžio *likimas* kristalizacija

...likimas lėmė kitaip, jūs spęsite mano likimą, toks pats likimas ištiko ir jo bendražygius, tolesnis valstybės likimas priklauso nuo Lietuvos piliečių, aktyviai rūpinosi tėvynės likimu, koks likimas laukia mano vaikų, diplomato likimas susiklostė tragiškai, eiti likimo skirtu keliu, likimas juos suvedė, kam rūpi Lietuvos likimas, galima pakeisti savo likimą, žmogus turi likimą, tautos likimas yra mūsų rankose, likimo į užsienį nublokštiems rašytojams, kas tvarko pasaulio likimus, negaliu skųstis savo likimu pakreipti krašto likimą geresne linkme...

Žodžio *likimas* kristalizacija

Likimas dažniausiai apibūdinamas šiais epitetais:

- tragiškas, liūdnas, skaudus, žiaurus, baisus, dramatiškas, įnoringas, piktas, rūstus, blogas, šiurpus, klaikus, nelabas, varganas;
- palankus, geras, laimingas, teisingas, gailestingas, gražus, malonus, prasmingas.

Apie *likimą* dažniausiai kalbama tada,
kai norima juo pasiskųsti, jį apkaltinti.

Žodžio *likimas* kristalizacija

- **likimo** broliai ir sesės, smūgiai, dovana, ironija, malonė, vingis, ranka, laivas, knyga, paslaptis, klausimas, kalvis;
- **likimo** bangos, srovė, vėjai, audros, kelias, vingis, posūkis, labirintas, kryžkelė...;
- **likimas** nubloškė, ...laužė ir vienus, ir kitus; likimas blaškė; ...naikino menininko kūrybą; lamdė, žalojo, sudavė skaudų smūgį, ... juos nubaus;
- **likimo** nuskrიაusti žmonės.

Likimas išryškėja kaip tam tikras, dažniausiai nepalankias, gyvenimo aplinkybes, neatsitiktinį, nepasirenkamą ir neatšaukiamą sprendimą reiškiantis daiktavardis.

Veiksmingos strategijos

National Reading Panel, 2000

-
- **Pagrindinių žodžių** metodas: naujų žodžių mokomasi siejant juos su pagrindiniu žodžiu (PŽ). PŽ turi būti lengvai „atpažįstamas“ (mentalinis piešinys).
 - **Atsitiktinis mokymasis:** daugiausia žodžių išmokstama garsiai skaitant, klausantis kitų skaitymo ir dalyvaujant pokalbyje.
 - **Kartojimas:** tų pačių žodžių vartojimas mokantis kitų dalykų.
 - **Turtingas kontekstas** už mokyklos ribų...
 - **Parengimas žodžių mokymui/si** pagerina ir išmokimą, ir supratimą.
 - **Skaitomo teksto žodžių keitimas** (sinonimais) plečia žodyną.

Teoriškai

Žodžių mokymasis (1)

10 žodžių per savaitę

Parinkti 10-... žodžių, kuriuos *mokiniai užrašė kaip nesuprantamus* / kurie *bus skaitomame tekste*.

1 d. – mokiniai gauna žodžių sąrašą,

2 d. – susiranda <http://www.lkz.lt/>, užpildo *Reikšmės lentelę*,

3 d. – pavartoja kiekvieną žodį sakinyje,

4 d. – mokosi kaitybos ir rašybos,

5 d. – atlieka testą.

Praktiškai?

Pavyzdys

Žodžio reikšmės lentelė

Žodis <i>dirbtinis</i>	Pavyzdys <i>dirbtinė Kalėdų eglutė</i>
Apibūdinimas <i>netikras</i>	Ne-pavyzdys <i>gyvos gėlės</i>

Žodžių mokymasis (2)

Įdomūs žodžiai

Žodžių medžiotojai (mokytojas ir mokiniai) ieško įdomių žodžių pokalbiuose, TV, skaitomuose tekstuose.

Mokytojas / mokinys pavartoja įdomų žodį savo kalboje (jo neaiškindamas), pvz.:

...tai buvo sodyba miške – toks laiko lopinėlis.

...susitiko kaktomuša.

...žolė dar gležna.

Praktiškai?

Žodžių mokymasis (3)

Žodyną kuriantys dėmenys

- KALBOS DALIŲ priesagos!
- Sudurtinių žodžių dėmenys (*savi-..., pus..., daug(ia)...*)
- Tarptautinių žodžių formantai (*-ològija, -eñtas, -ònas, -èktas...*)

Pavyzdys

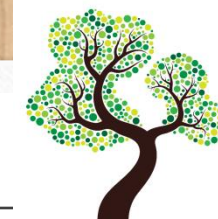

DAIKTAVARDŽIO DARYBA

I. DAIKTAVARDŽIAI IŠ DAIKTAVARDŽIŲ

MAŽYBINIAI		ASMENŲ PAVADINIMAI	VIETŲ PAVADINIMAI	Kitos reikšmės
		1) pagal profesiją kalb – <u>ininkas</u> ra – <u>čius</u> 2) pagal kilimo ar gyvenamąją vietą viln – <u>ietis</u> alyt – <u>iškis</u> kupišk – <u>ėnas</u> lietuv – <u>is, -ė</u> 3) pagal priklausymą šeimai broj – <u>ienė</u> Sutk – <u>ienė</u> Grig – <u>aitė</u> Gen – <u>ytė</u> Sutk – <u>utė</u> Šalč – <u>iūtė</u> pro – senelis pa – <u>tėvis</u> po – <u>sūnis</u>	1) pagal daiktų sandaigą ažuol – <u>ynas</u> 2) pagal daiktų gausumą usn – <u>ynė</u> 3) kur laikomi naminiai gyvuliai ar paukščiai žas – <u>idė</u> 4) kur augo augalai rug – <u>iena</u> 5) patalpa ar indas, skirtas kam laikyti cukr – <u>inė</u> *** už – krosnis prie – angis pa – <u>stalė</u>	KUOPINIAI DAIKTAVARDŽIAI žmon – <u>ija</u> gars – <u>ynas</u> ŠVENČIŲ PAVADINIMAI Vėl – <u>inės</u> Žol – <u>inė</u> AUGALŲ STIEBŲ PAVADINIMAI brukn – <u>ojai</u> bulv – <u>ienojai</u> GYVULIŲ PAVADINIMAI PAGAL LYTIES SKIRTUMĄ kat – <u>inas</u> lok – <u>ė</u> MĖSOS IR KAILIŲ PAVADINIMAI verš – <u>iena</u> lok – <u>ena</u> LAIKO PAVADINIMAI pa – rytys po – karis

II. 1. DAIKTAVARDŽIAI IŠ VEIKSMAŽODŽIŲ

VEIKSMŲ IR BŪSENŲ PAVADINIMAI	VEIKĖJŲ PAVADINIMAI	ĮRANKIŲ PAVADINIMAI	VEIKSMO REZULTATO PAVADINIMAI	VIETŲ PAVADINIMAI	APEIGŲ, ŠVENČIŲ PAVADINIMAI
<u>atsak</u> – as <u>išmon</u> – ė <u>poelg</u> – is	<u>užuomarš</u> – a <u>plep</u> – ys <u>terl</u> – ius	<u>pakab</u> – a <u>šluost</u> – ė/-as	<u>bryd</u> – ė <u>atspind</u> – ys <u>skald</u> – a	<u>perėj</u> – a <u>guol</u> – is	<u>vaiš</u> – ės <u>atlaid</u> – ai
<u>bėg</u> – imas <u>raš</u> – y mas <u>liūd</u> – es ys <u>džiaug</u> – s mas <u>dus</u> – ul ys <u>varž</u> – y bos <u>lenk</u> – tyn ės <u>laiky</u> – sena	<u>siuv</u> – ė jas <u>rašy</u> – to jas <u>žiūr</u> – ov as <u>krov</u> – ik as <u>burb</u> – ek lis <u>zyz</u> – l ys	<u>galas</u> – tu vas <u>raš</u> – ik lis <u>plak</u> – tuk as <u>svarst</u> – ykl ės <u>sūp</u> – yn ės <u>dur</u> – kl as <u>verž</u> – lė	<u>pain</u> – i ava <u>raš</u> – in ys <u>krit</u> – ul iai <u>griuv</u> – ė siai <u>vir</u> – al as <u>ar</u> – muo <u>indė</u> – lis <u>aud</u> – ek las	<u>mok</u> – y kla <u>dirb</u> – tu vės <u>gim</u> – tin ė <u>kamš</u> – yn ė <u>sand</u> – ė lis <u>buv</u> – ein ė <u>kal</u> – vė	<u>pabaig</u> – tu vės <u>krikš</u> – tv nos <u>bud</u> – yn ės <u>sugraž</u> – tai

II. 2. DAIKTAVARDŽIAI IŠ BŪDVARDŽIŲ IR SKAITVARDŽIŲ

YPATYBIŲ PAVADINIMAI	ASMENŲ IR GYVTŲ PAVADINIMAI	DAIKTŲ PAVADINIMAI PAGAL POŽYMĮ	VIETŲ PAVADINIMAI	KUOPINIAI DAIKTAVARDŽIAI
<u>dras</u> – <u>umas</u> <u>aitr</u> – <u>ybė</u> <u>brang</u> – <u>enybė</u> <u>jaun</u> – <u>ystė</u> <u>sen</u> – <u>atvė</u> <u>piln</u> – <u>atis</u> <u>grož</u> – <u>is</u> <u>dras</u> – <u>a</u> <u>nars</u> – <u>as</u>	<u>gudr</u> – <u>uolis</u> <u>ėdr</u> – <u>ūnas</u> <u>nauj</u> – <u>okas</u> <u>gudr</u> – <u>očius</u> <u>blaiv</u> – <u>ininkas</u> <u>gudr</u> – <u>eiva</u> <u>žvair</u> – <u>ys</u>	<u>palaid</u> – <u>inė</u> <u>skers</u> – <u>inis</u> <u>sald</u> – <u>ainis</u>	<u>plokšt</u> – <u>uma</u> <u>ert</u> – <u>mė</u> <u>švent</u> – <u>ovė</u> <u>kiaur</u> – <u>ymė</u> <u>striuk</u> – <u>ė</u>	<u>jaun</u> – <u>imas</u> <u>bendr</u> – <u>uomenė</u>

Pavyzdys

Kuri kalbos dalis?

Mok-*ykl*-a
↗
vieta, kur mok-ė

V + D = ?

Kuri kalbos dalis?

Med-*in*-is

padarytas iš medž-io

D + B = ?

Kuri kalbos dalis?

žal-ias

žal-*iav*-o

žaliav-*im*-as

B + V + D = ?

Kuri kalbos dalis?

mokytoj *av* o

moky *toj* as

moky ti

$$V + D + V = ?$$

Vladas Šlaitas

Lietuvos dobilėlis

Kiekvienas tikras mano poezijos žodis
reiškia meilę lietuviškam žodžiui,
reiškia meilę lietuviškumui
ir meilę Lietuvai,
nes esu Lietuvos laukų paprasčiausias ir mielas
Lietuvos dobilėlis.

*Žodžių
darybos ir rašybos
kon-tekstas!*

Vladas Šlaitas

Lietuvos dobilėlis

Kiekvienas tikras mano poezijos žodis
reiškia meilę **lietuviškam** žodžiui,
reiškia meilę **lietuviškumui**
ir meilę **Lietuvai**,
nes esu Lietuvos laukų paprasčiausias ir mielas
Lietuvos dobilėlis.

Priesaginė daryba

Liūnė Suteima

Senkapuose

Neišaugusios žydi **piliarožės**
dauboj, po **juodžemiu** sunkiu –
sauleleidis įkaitintu variu
Žeri dauboj.

Sudurtiniai žodžiai

Sutartinės spalvos

Priešdėlis

Galūnė

Daiktavardžio

Būdvardžio

Veiksmažodžio

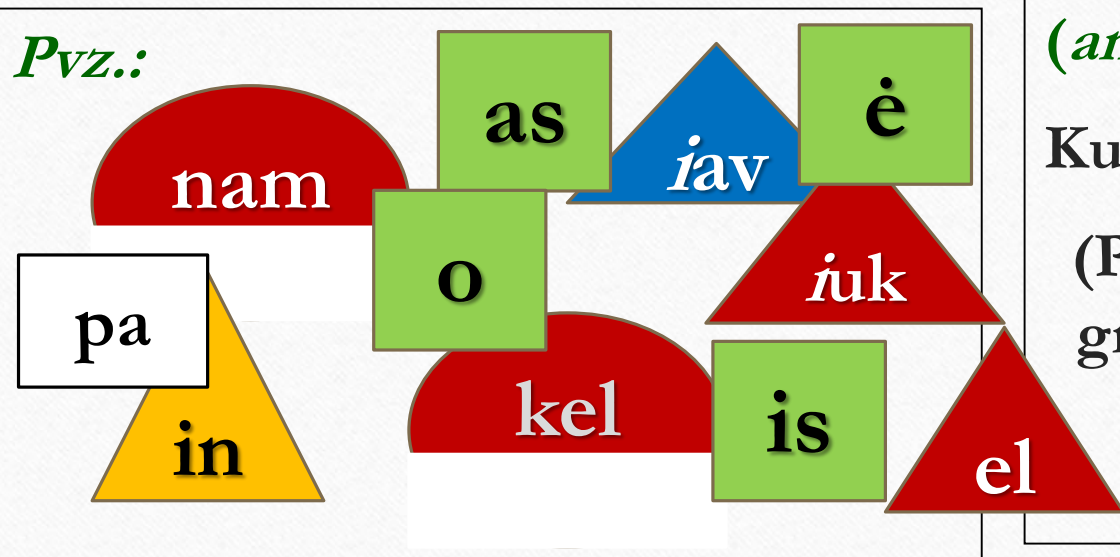

Žodžių darybos turnyras

Pirma grupė – antrai grupei

Antra grupė – pirmai grupei

Pvz.:

(analogiškai)

Kuri grupė sudarys daugiau žodžių?

(Po 2–3 min. visi „einame į svečius“ – grupės demonstruoja, kokius žodžius galima sudaryti...)

Žodžių mokymasis (4)

Kaip jie susiję?

Išmokstame tik tai, ką susiejame!

1. Mokomės žodžių šeimas (darybines, sinonimines, antonimines...)
2. Mokomės žodžių junginius (pvz., veiksmažodis + daiktavardžio linksnis...)

Pavyzdys

Žodžio *maistas* sinonimika

„Tai žinoma, - sako Nykštukas, - barščių, barščių! Dvasinis **penas** mums, aišku, nerūpi. Degraduoja liaudis“...

Visur reklamuojamas visoks **mitalas**, **ėdalas**, **kramtalas**, o **dvasiai penas**?..

pėnas (4)

1. maistas (ppr. gyvūnų), pašaras, lesalas,
2. prk. Nauji įspūdžiai, patyrimai, jausmai:
Dvasios penas.

Pavyzdys

Žodžiai – junglumo partneriai

Kilmininko linksniu pavartotas daiktavardis aiškiai rodo, su kokiais junglumo partneriais jis dažnai eina:

dvasinio peno,

duoda/ davė peno apmąstymui,

daug peno,

teikia / teikė peno pamąstymams.

Vyrauja žodžių junginiai, atitinkantys vienokią ar kitokią **struktūrą**:

a) *kieno penas,*

b) *kažkas yra penas kažkam* (mintims, apmąstymams, dvasiai, vaizduotei etc.).

Zodzio reiksme-zodynai Marcinkevici 2011.indd - VDU

IKT taikymas žodyno plėtimui ir raštingumui

Pavyzdys

<https://irenav.weebly.com/>

